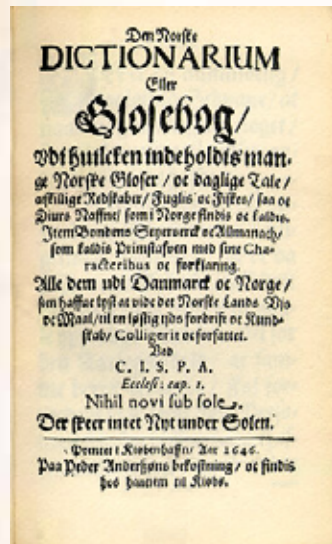


*Den norske
Dictionarium
eller Glosebog*

Den første norske ordboka

☞ Det finnes en rekke skriftlige opp- tegnelser av norske ord og vendinger på 1600-tallet. Et av formålene med disse glosebøkene var å hjelpe danske embets- menn til å forstå norske dialekter. På 1600-tallet var nemlig de fleste embets- menn i Norge danske. De skrev og snakket dansk, men levde i et samfunn der folk flest snakket norsk, og måtte derfor lære seg å forstå norske ord og uttrykk.

☞ På 1600-tallet finner vi også en økende interesse for folkespråk rundt om i Europa. Mange laget samlinger over særnorske ord, og de hadde gjerne et klart ønske om å vise at norsk er noe annet enn dansk. En av dem var Christen Jensson, sokneprest i Askvoll i Sunnfjord.



☞ I 1646 fikk Jensson trykt en ord- samling som han kalte *Den Norske Dictionarium eller Glosebog*. Boka omfatter rundt 850 norske oppslagsord. De fleste av disse ordene plukket han opp fra dagligtalen i hjembygda Askvoll.

Selv sa Jensson at han også hadde brukt «adskillige gamle norske Bøger» som kilder for ordboka si.

☞ *Den Norske Dictionarium eller Glose- bog* er den første trykte ordboka i sitt slag i Norden. Boka ble seinere inspirasjonskilde både for Erik Pontoppidan den yngre, med *Glossarium Norvegicum* (1749), og for Ivar Aasens *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850).

Prest, språkforsker og folkeminnesamler

☛ Christen Jensson ble trolig født rundt 1610 i Askvoll i Sunnfjord. Faren, Jens Mauritsen, var dansk og sokneprest i bygda. Etter det Jensson skriver i forordet til ordsamlinga, følte han seg selv som nordmann i sinn og skinn. Han ble sendt til katedralskolen i Bergen, og derfra gikk ferden videre til København og teologistudium ved universitetet.

☛ Etter studiene etterfulgte Jensson sin far som sokneprest i Askvoll, en stilling han hadde resten av livet. Det hendte at han tok seg en tår for tørsten, og i 1643 ble han rapportert til biskopen for drukken-skap og slagsmål. Han ble ikke dømt, men noen mener at han som straff måtte oversette ei tysk lærebok i teologi til dansk.

☛ *Den Norske Dictionarium eller Glose-bog* er Jenssons mest kjente verk. Boka viser at han var opptatt av både kultur og natur, og godt kjent med alt som rørte seg i hjembygda. Innimellom tok han med noen humoristiske stubber om dyr og mennesker.



☛ Sankthansdagen 1653 døde Jensson i en drukningsulykke på vei hjem fra kirka. På kirkegården i Askvoll ble det reist en minnestein med årstallet 1653 inngravert.

Norske ord i dansk drakt

☛ Christen Jensson ble sannsynligvis født i Norge, og han regnet seg som nordmann. I forordet skrev han at han tilegnet arbeidet sitt til «alle gode Norbagger som ere mine kiere Landmænd». Men språket han bruker i innledningen, er dansk kansellispråk med innslag av latin:



DEt er en allmindelig / oc lofflig Sedvane / at naar nogen skriffuer noget / som skal komme til Liuset / enten det som de haffuer *componeret*, oc tilhobe samlet aff andre deris Skrifter / eller Tungemaal *transfereret*, at de da same deris Arbejde / oc Skrift ville *dedicere* oc tilskriffue nogle ypperlige Mænd / oc det for den Aarsags skyld / at samme deris Arbeyde / skal formedelst saadanne høye Personers Nafn / bliffue handthefvit / oc forsuarit / imod andre vrange Dommere / oc Vvenner: Fordi saa / her nu udi denne sidste

Verdenss onde Tjd gaar det alt for megit til / som det gamle Ordsprog lyder: *Nihil tuttm à calumniatoris morsu*. Det er / Der er intet saa fuldkomen giort / at det kand være sickert oc trygt / for Spotteres Munde.

☛ *Den Norske Dictionarium eller Glosebog* ble trykt i København. Det kan være grunnen til at også oppslagsordene med norsk dagligtale har fått dansk skrivemåte. De danske boktrykkerne har ganske sikkert slitt med å stave de ukjente ordene. Men forfatteren selv hadde heller ikke noe norsk skriftspråk å støtte seg til, for et slikt språk fantes ikke på 1600-tallet. Uansett får vi noen interessante glimt inn i norsk hverdag og kultur på denne tida.



i

En liden Bog vdi huilcken kortelig er forfattet / adskillige Norske Gloser / oc daglige Tale / Fiskes Fuglis oc Diurs vnderlige Natur oc Naffne / samt adskillige Ord- sprog. Som Alphabeticé effterfølger.

A (utdrag)

Affkommin/ kaldis den / som i en Lang- varig Siugdum er vdmartret / oc har mist sine kraffter.

Aafæt er feyl paa en Ting. Sive naar det icke gaar ret til.

Afdags beel kaldis / naar Dag oc Nat skilles ad.

Agn kaldis den mad / som mand tager aff Skelfisk / fersk Sild / Mand setter paa en Fiske krog / at Fiske med. Oc holdis fersk Sild for det beste agn.

Agne kaldis de skielle / som dryfftis aff nytersket Korn.

Agnhald kaldis den skarpe Oed / som staar i Bugten paa en Fiskekrog / oc holder Fisken / at den icke affkommer.

Alcke er it slags Siø-Fugle / som aufflis i Steenrøser frem ved Stranden i Øerne / holde sig i haabetal paa Silden / oc fangis vnder- tiden i Silde-Garn. Er sort paa Ryggen / oc paa Hoffuedet / oc huid vnder Bugen.

Alm Er it slags Træ / huie grene gifuis Fæ om Vinteren / oc er saa gaat som Høe / men Barcken aftagen gifuet smaa Kalfue.

Norsk hverdagsliv på 1600-tallet

☛ *Den Norske Dictionarium eller Glose-bog* inneholder mye stoff om norsk hverdagsliv, blant annet denne oppskriften på gomme fra Sunnfjord:

«Gombe er en slags Oest, som sydes (kokes) aff fersk Melck hen ved 3 Bytter oc sydes saa ner en Dag, ved idelig Rørelse, indtil det blifuer til Oest, men lidet førend Oesten blifuer, tagis der tynd Rømme af et Kar eller to, oc ladis i samme Melck, oc lader det saa lidet syde til haabe, siden ladis derpaa Osten, Eggeblommer oc smeltet Smør, samme Oest blifuer baaren til Barsel-Quinder i Barsøl, som en Baars Øels føone (av fooner, foiner: det ein tok med til barsel eller bryllaup), oc kaldis Sengie Konne-Matt»

☛ Christen Jensson skrev om urter og blomster, fugler og dyr, jordbruk og fiske. Han tok også med tegninger av primstaven, som har et symbol for hver merkedag i året. Den ene sida på staven viser merkedagene i vinterhalvåret, den andre sida viser merkedagene i sommerhalvåret:



Sommarhalvåret



Vinterhalvåret



Detalj



På nettsida gamlenaboer finner du forklaring på de ulike symbolene på primstaven

Norske ordsamlinger og ordbøker

☞ Det var ikke bare Christen Jensson som samlet inn norske ord på 1600-tallet. Vi finner liknende skrifter fra andre deler av landet. De eldste norske ordsamlingene fra 1600-tallet er oppteignelser over lokale dialektord. Det kan være litt vilkårlig hvilke ord som er kommet med, og hvordan de blir skrevet.

- *Glossemata Tellemarchica*,
en ordsamling fra Fyresdal i Telemark
- *Ordsamling fra Bø i Vesterålen*
- *Ordsamling fra Norderhov*
- *Norsk Ordsamling*,
en samling fra Stavanger
- *Endeel rare Norske Ord*,
en samling fra Indre Sogn

☞ Ei *ordbok* er et systematisk oppslagsverk som inneholder ord fra et bestemt språk, språkområde eller fagområde. *Etymologiske* ordbøker forklarer hva ordene betyr, og hvilket opphav de har. Andre ordbøker forteller oss bare hvordan ordene blir skrevet, bøydd og uttalt.

☞ To- og flerspråklige ordbøker viser hvordan ord kan oversettes fra ett språk til et annet. Som eksempel på ei trespråklig ordbok nevner vi *Dictionarium Danico-Norvegico-Latinum* av Knud Pedersen Harboe, som kom ut i 1698. Boka inneholder rundt 750 danske oppslagsord, med forslag til hvordan de skal oversettes til norsk og latin.

☞ Først på 1800-tallet ble det satt i gang et systematisk arbeid med å utvikle omfattende ordbøker for et norsk skriftspråk. Ledende i dette arbeidet var Henrik Wergeland, Peter Andreas Munch, Ivar Aasen og Knud Knudsen.

